İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, VIII, 185; Yâkūt, *Muʿcemü'l-üdebâʾ*, IV, 5; V, 380-407; İbnü'l-Kıftî, *İḫbârü'l-ʿulemâʾ* (Lippert), s. 82, 83, 88, 283; Zehebî, *Mîzânü'l-iʿtidâl*, Kahire 1325, III, 355; Sübkî, *Ṭabaḳāt* (Tanâhî), V, 288; İbn Nübâte el-Mısrî, *Serḥu'l-ʿuyûn* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1964, s. 47; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, VI, 169-370; Süyûtî, *Buġyetü'l-vuʿât*, Kahire 1326, s. 348-349; Ahmed b. Zerkûb eş-Şîrâzî, *Şîrâznâme*, Tahran 1350/1931, s. 108; Taşköprizâde, *Miftâḥu's-saʿâde*, I, 188; M. Kürd Ali, *Ümerâʾü'l-beyân*, Kahire 1355/1937, II, 488-545; Mez, *el-Ḥaḍâretü'l-İslâmiyye*, I, 393; Brockelmann, *GAL*, I, 283; *Suppl.*, I, 380, 435; Abdürrezzâk Muhyiddin, *Ebû Ḥayyân et-Tevḥîdî*, Kahire 1949; İhsan Abbas, *Ebû Ḥayyân et-Tevḥîdî*, Beyrut 1956; a.mlf., "Ebû Ḥayyân et-Tevḥîdî ve ʿilmü'l-kelâm", *Ebḥâs*, XIX/2, Beyrut 1966, s. 189-207; İbrâhim el-Kîlânî, *Ebû Ḥayyân et-Tevḥîdî*, Beyrut 1957; Ahmed M. el-Hûfî, *Ebû Ḥayyân et-Tevḥîdî*, Kahire 1964, I-II; Zekeriyyâ İbrâhim, *Ebû Ḥayyân et-Tevḥîdî*, Kahire 1965; a.mlf., "Ebû Ḥayyân et-Tevḥîdî el-edîbü'l-feylesûf", *Mecelletü'l-Mecelle*, sy. 80, Kahire 1963; a.mlf., "Ebû Ḥayyân et-Tevḥîdî ʿâlimü'n-nefs", *Mecelletü'r-Risâle*, sy. 1045, Kahire 1964; Mahmûd İbrâhim, *Ebû Ḥayyân et-Tevḥîdî fî ḳaḍâya'l-insân ve'l-luġa ve'l-ʿulûm*, Beyrut 1974; Abdülemîr el-A'sem, *Ebû Ḥayyân et-Tevḥîdî fî Kitâbi'l-Muḳâbesât*, Beyrut 1979; Afîf el-Behisnî, *Felsefetü'l-fen ʿinde't-Tevḥîdî*, Dımaşk 1987; Mâcid Fahrî, *İslâm Felsefesi Tarihi* (trc. Kasım Turhan), İstanbul 1987, s. 147-149; Kemâleddin Hasan el-Malatâvî, *Allāh ve'l-insân fî felsefeti Ebî Ḥayyân et-Tevḥîdî*, Kahire 1988; Hayrî Şelebî, *Ebû Ḥayyân et-Tevḥîdî rebîʿu'ṣ-ṣeḳâfeti'l-ʿArabiyye*, Kahire 1990; M. Ali es-Sabbâh, *Ebû Ḥayyân et-Tevḥîdî feylesûfü'l-üdebâʾ ve edîbü'l-felâsife*, Beyrut 1990; İsmail Hakkı İzmirli, "Ebû Hayyân Ali b. Muhammed et-Tevhîdî", *DİFM*, II/7 (1928), s. 107-136; Marc Bergé, "Une Anthologie sur l'amitié d'Abū Ḥayyān at-Tawḥīdī", *BEO*, XVI (1958-60), s. 1-59; a.mlf., "Epitre sur les sciences (Risāla fī-l-ʿulūm) d'Abū Ḥayyān at-Tawḥīdī", *a.e.*, XVIII (1963-64), s. 241-254; a.mlf., "al-Tawḥīdī et al-Gāḥiẓ", *Arabica*, XII/2, Leiden 1965, s. 188-195; a.mlf., "Genèse et fortune du Kitāb al-Imtā' wal-muānasa d'Abū Hayyān al-Tawhīdī", *BEO*, XXV (1972), s. 97-104; a.mlf., "Les Ecrits d'Abū Hayyān al-Tawhīdī", *a.e.*, XXIX (1977), s. 53-63; a.mlf., "Histoire des études Tawhidiennes du Nᵉ/Xᵉ s. au milieu XIIIᵉ/XIXᵉ s.", *Annales Islamologiques*, XIII, Caire 1977, s. 43-72, 73-100; a.mlf., "Essai de bibliographie Tawḥīdenne de 1883 à 1965", *Livre du Centenoire 1880-1980*, Caire 1980, s. 369-382; a.mlf., "Temprament et Caractère d'Abū Hayyan al-Tawhīdī", *Les Caniers de Tunusie*, XXXII/127-128, Tunis 1984, s. 53-86; Franz Rosenthal, "Abū Ḥaiyān al-Tawḥīdī on Penmanship", *AI*, XIII-XIV (1968), s. 1-30; Yûsuf M. Ali, "Ebû Ḥayyân et-Tevḥîdî hel intehare", *Mecelletü'l-Âfâḳi'l-ʿArabiyye*, V/4, Bağdad 1979; Hanifî Özcan, "Ebû Hayyân et-Tevhîdî Bir Ateist midir?", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6, İzmir 1989, s. 48-53; D. S. Margoliouth, "Ebû Hayyân", *İA*, IV, 29-30; S. M. Stern, "Abū Ḥayyān al-Tawḥīdī", *EI²* (İng.), I, 126-127; W. M. Watt, "Abū Ḥayyān Tawḥīdī", *EIr.*, I, 317-318.

MAHMUT KAYA

EBÛ HAYYE en-NÜMEYRÎ

(أبو حيّة النميري)

Ebû Hayye el-Heysem b. er-Rebî'
b. Zürâre en-Nümeyrî
(II./VIII. yüzyıl)

Arap şairi.

Emevîler'in son yılları ile Abbâsîler'in ilk yıllarında yaşamış (muhadramü'd-devleteyn) bir şairdir. Benî Nümeyr (Nümeyr b. Âmir b. Sa'saa) soyundan geldiği için Nümeyrî nisbesini almıştır. Bedevî olmakla birlikte hayatının çoğunu Basra'da geçirdi. Amcasının kızı olan çok sevdiği eşinin ölümü üzerine yazdığı mersiyeler şiirlerinin önemli bir kısmını oluşturur. Emevîler döneminde Halife Hişâm b. Abdülmelik'e (724-743), Abbâsîler döneminde Halife Mansûr'a (754-775) kasideler söyleyerek ihsanlarına nâil oldu. Mansûr'un ölümü üzerine mersiyeler yazdı. Aynı zamanda şair Ferezdak'ın (ö. 110/728) şiirlerinin de râvisi olan Ebû Hayye'nin ölüm tarihi hakkındaki rivayetler 158-210 (775-825) yılları arasında değişmektedir.

Ebû Hayye'nin oldukça zeki fakat çok korkak, cimri, yalancı ve saralı bir kişi olduğu söylenir. Kendisinden özellikle avcılığa dair çok mübalağalı ve hayal mahsulü fıkralar nakledilir. "Lüâbü'l-meniyye" adını verdiği, bir tahta parçasından ibaret kılıcıyla gösterdiği kahramanlıklarını anlatan fıkraları ise ayrı bir özellik taşır. Ancak onun asıl şöhreti, fasih bir kaside ve recez şairi olmasından gelir. Ebü'l-Ferec'in *el-Eġānî*'sinde yer verdiği bir rivayete göre Ebû Hayye devrine göre orta seviyede bir şair sayılır. Fakat Ebû Amr b. Alâ onu, başta şair Râilibil en-Nümeyrî (ö. 97/716 [?]) olmak üzere pek çok şairden üstün tutmakta, İbn Sellâm el-Cumahî ise **muhdesûn*** un öncüsü Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783-84) ve emsalinin tabakasından saymaktadır.

İbnü'n-Nedîm, Ebû Hayye'nin şiirlerinin elli varak kadar olduğunu, Asmaî, Sükkerî ve diğer bazı âlimlerin onun şiirlerini toplayarak bir divan haline getirdiklerini kaydeder. Ancak bu divan günümüze kadar gelmemiştir. Şiirleri Yahyâ el-Cübûrî tarafından muhtelif edebiyat kitapları ile şiir mecmualarından derlenerek divan şeklinde tertip edilmiş ve *Eşʿâru Ebî Ḥayye* adıyla neşredilmiştir (Dımaşk 1975).

BİBLİYOGRAFYA :

Eşʿâru Ebî Ḥayye (nşr. Yahyâ el-Cübûrî), Dımaşk 1975, nâşirin mukaddimesi; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 385; II, 225; III, 324; İbn Kuteybe, *eş-Şiʿr ve'ş-şuʿarâʾ*, II, 774-775; a.mlf., *ʿUyûnü'l-aḫbâr*, I, 168; II, 27; İbnü'l-Mu'tez, *Ṭabaḳātü'ş-şuʿarâʾ* (nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Kahire 1976, s. 143-146; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eġānî*, Beyrut 1962-64, XVI, 236-239; Âmidî, *el-Müʾtelif*, s. 103; Merzübânî, *el-Müveşşaḥ*, Kahire 1343, s. 156-157, 227-228; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 178, 185; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-ʿUmde* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1972,

ABDÛYÎ, Ebû Hâzim

ابو جازم العبدوي

bk. EBÛ HÂZİM el-ABDÛYÎ

Hadis hâfızı.

EBÛ HÂZİM el-ABDÛYÎ

(أبو حازم العبدوي)

Ebû Hâzim Ömer b. Ahmed
b. İbrâhîm el-Abdûyî
(ö. 417/1026)

Hadis hâfızı.

340 (951) yılından sonra doğdu. Tâbiînin yedi meşhur fakihinden Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd'un torunlarındandır. Hüzelî, Mes'ûdî ve Nîsâbûrî nisbeleriyle, topal olduğu için de A'rec lakabıyla anılır. Babası Ebü'l-Hasan Ahmed b. İbrâhim, Hâkim en-Nîsâbûrî gibi hadis âlimlerinin kendisinden rivayette bulunduğu bir muhaddisti. Ebû Hâzim hadis tahsiline babasından ve Nîşâburlu âlimlerden başladı. İsmâil b. Nüceyd, Ebû Bekir Ahmed el-İsmâîlî, Hâkim el-Kebîr ve Gıtrîfî gibi âlimlerden hadis rivayet etti. Hadis tahsili için Herat ve Bağdat'a gitti. İbn Ebü'l-Fevâris, Hatîb el-Bağdâdî ve Ebû Sâlih el-Müezzin gibi muhaddisler talebeleri arasında yer almıştır.

Devrinin muhaddislerinden pek çok hadis derleyen Ebû Hâzim el-Abdûyî bu sahadaki geniş bilgisiyle tanınan bir hadis hâfızı oldu. Her birinden 1000 **cüz*** olmak üzere on hocasından toplam 10.000 cüz yazdığını söylerdi. Kendisi henüz küçük bir çocukken babasının yanında hadis meclislerine devam ettiği Ebü'l-Abbas es-Sıbgī (ö. 354/965) ile Hâmid er-Reffâ (ö. 356/967) onun en yaşlı hocalarıydı. Fakat Abdûyî kendilerini çok küçük yaşta dinlediği için onlardan hadis rivayet etmeyi uygun görmedi. Hatîb el-

Bağdâdî, güvenilir ve hadis ilmini iyi bilir bir kişi olduğunu söylediği hocası Ebû Hâzim el-Abdûyî ile Ebû Nuaym el-İsfahânî'den başka hadis hâfızı görmediğini kaydeder.

Ebû Hâzim el-Abdûyî 417 yılının Ramazan bayramında (15-17 Kasım 1026) Nîşâbur'da vefat etti.

BİBLİYOGRAFYA :

Hatîb, *Târîḫu Baġdâd*, XI, 272-273; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VIII, 354; İbn Asâkir, *Tebyînü kezibi'l-müfterî*, s. 241-243; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, VIII, 27; Zehebî, *Teẕkiretü'l-ḥuffâẓ*, III, 1072; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVII, 333-336; Sübkî, *Ṭabaḳāt*, V, 300-301; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 21; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, IV, 265; Süyûtî, *Ṭabaḳātü'l-ḥuffâẓ* (Ömer), s. 417-418; İbnü'l-İmâd, *Şeẕerât*, III, 208.

 ALİ OSMAN ATEŞ

EBÛ HÂZİM el-KĀDÎ

(أبو حازم القاضي)

Ebû Hâzim Abdülhamîd b. Abdilazîz es-Sekûnî (ö. 292/905)

Hanefî fakihi.

Basra'da doğdu. Kinde kabilelerinden Sekûn'a mensuptur. Dedesinin ismi kaynaklarda Abdülhamîd, Abdülmecîd ve Hâzim olarak kaydedilmektedir. Ancak kadılığı sırasında Ebû Hâzim'e bağlı olarak vakıf nâzırlığı yapan Vekî'in verdiği Hâzim adı doğru olmalıdır (*Aḫbârü'l-ḳuḍât*, III, 198). Basra âlimlerinden Hilâl b. Yahyâ, Îsâ b. Ebân ve Bekir b. Muhammed el-Ammî'den fıkıh; Muhammed b. Beşşâr el-Bündâr, İbnü'l-Müsennâ ve Şuayb b. Eyyûb'dan hadis dersleri aldığına dair bilgi dışında hayatının ilk devresiyle ilgili mâlumat yoktur. Özellikle Hanefî fıkhında üstün zekâsı ve güçlü hâfızası sayesinde hocalarını geride bırakacak bir seviyeye ulaştı. Hadis rivayetinde sika, ayrıca ferâiz, matematik, cebir, şürût ve sicillât alanlarında üstün başarı sahibi olan Ebû Hâzim şiirle de meşgul olmuştur.

Ebû Hâzim, Ahmed b. Tolun'un Mu'temid-Alellah'ın halifeliği sırasında Suriye ve Filistin'i ele geçirmesinden sonra Dımaşk, Ürdün ve Filistin kadılığına tayin edildi (263/876-77 veya 264/877-78). İbn Tolun'un isteği üzerine Mu'temid'in kardeşi Muvaffak'ı veliahtlıktan azleden Dımaşk âlimleri arasında o da yer aldı. Babasının ölümü üzerine Mısır ve Suriye valiliğini devralan Humâreveyh b. Ahmed b. Tolun'a karşı bir sefer düzenleyen (271/885) Muvaffak'ın Irak valisi olan oğlu Ahmed (Mu'tazıd-Billâh), dönüşünde Ebû Hâzim'i de Irak'a getirerek önce Kûfe, ardından da Bağdat'ın Şarkıye ve Kerh semtleri kadılığına tayin etti. Her iki görevi hayatının sonuna kadar birlikte sürdüren Ebû Hâzim Bağdat'ta oturduğu zamanlarda Kûfe'de nâib bırakırdı. Mahkeme âdâbına uymadığı için te'dib maksadıyla darp cezası verdiği bir kişinin infaz esnasında ölmesi üzerine diyetinin beytülmâlden ödenmesine hükmederek Ebû Hanîfe ve talebelerinin bu tür vak'alarda tazmin gerekmeyeceği yönündeki görüşlerinin aksine uygulamada bulunmuştur (Temîmî, IV, 270). Beraberinde getirdiği bir çocuktan 1000 dinar alacağı olduğu iddiasında bulunan yaşlı bir adamın davacı olduğu bir davada her iki tarafın hal ve tavırlarından bunların iddialarında ciddi olmadıklarını anlayıp önce davayı ertelemesi, daha sonra da davayı düşürmesi onun firâsetini gösteren olaylardan biridir.

Devlet adamlarına karşı dahi hakkın savunuculuğunu yapmaktan çekinmeyen Ebû Hâzim, Halife Mu'tazıd-Billâh'ın açtığı bir alacak davasında şahit istemiş, teklif edilen iki kişi şahitlikten kaçınınca davayı düşürmüştü. Yine Mu'tazıd'ın sarayının inşası sırasında bir vakıf arazisine yapılan tecavüzden kaynaklanan zararı tazmin ettirmişti (benzeri menkıbeleri için bk. Hatîb, XI, 62-66; İbnü'l-Cevzî, XIII, 38-43; İbn Manzûr, XIV, 174-178; Temîmî, IV, 267-272). Bununla birlikte özellikle Mu'tazıd-Billâh kendisine saygı gösterir ve onu himaye ederdi.

Kadılık görevi yanında eğitim ve öğretim faaliyetlerinde de bulunan Ebû Hâzim'den hadis ve fıkıh dersleri alanlar arasında meşhur Hanefî fakihleri Ebû Ca'fer et-Tahâvî, Ebü'l-Hasan el-Kerhî, Ebû Tâhir ed-Debbâs, Ebû Saîd el-Berdaî, Mükrem b. Ahmed ve Ebû Muhammed İbn Zebr er-Rabaî bulunmaktadır.

Doksan beş yaşlarında iken Cemâziyelevvel 292'de (Mart 905) Bağdat'ta vefat etti. İbnü'l-Cevzî'nin naklettiği bir rivayete göre de (*el-Muntaẓam*, XIII, 43) Kûfe'de defnedildi.

Ebû Hâzim'in günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmeyen *Kitâbü'l-Ferâ'iż* (*Lübâbü'l-ferâ'iż*), *Kitâbü'l-Maḥâḍır ve's-sicillât*, *Edebü'l-ḳāḍî*, *Emâlî* adlı müstakil eserleri yanında Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u'l-kebîr*'i üzerine bir şerh kaleme aldığı kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Vekî', *Aḫbârü'l-ḳuḍât*, III, 198-199; Taberî, *Târîḫ* (Ebü'l-Fazl), X, 86, 91, 98; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 261; Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Aḫbâru Ebî Ḥanîfe ve aṣḥâbih*, Haydarâbâd 1394/1974 → Beyrut 1976, s. 159; Hatîb, *Târîḫu Baġdâd*, XI, 62-67; Şîrâzî, *Ṭabaḳātü'l-fuḳahâ'*, s. 141; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam* (Muhammed), XIII, 38-43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 537; İbn Manzûr, *Muḫtaṣaru Târîḫi Dımaşḳ*, XIV, 174-179; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XIII, 539-541; a.mlf., *Teẕkiretü'l-ḥuffâẓ*, II, 654; Safedî, *el-Vâfî*, XVIII, 72; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân* (Cübûrî), II, 220-221; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 99-100; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḍıyye*, II, 366-368; Aynî, *el-Bināye*, Beyrut 1401/1981, IX, 749-750; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 46, 165, 569; II, 1541; Temîmî, *eṭ-Ṭabaḳātü's-seniyye*, IV, 267-272; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 86; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 505; Suter, *Die Mathematiker*, s. 38-39; Ahmet Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 30.

 KASIM KIRBIYIK

EBÛ HIRÂŞ el-HÜZELÎ

(أبو خراش الهذلي)

Ebû Hırâş Huveylid b. Mürre el-Hüzelî (ö. 15/636)

Arap şairi.

Muhadramûn* şairlerden olup ileri yaşlarda İslâmiyet'i kabul etmiştir. Hz. Peygamber'le görüşüp görüşmediği bilinmemektedir. Çok iyi bir savaşçı ve süratli bir koşucu olduğu, kendisi gibi şair olan diğer dokuz kardeşinin de aynı meziyetlere sahip bulunduğu nakledilmektedir. Bir Mekke dönüşünde kendisine pusu kuran Benî Dîl kabilesinin adamlarından hızlı koşması sayesinde kurtulmuştur.

Ebû Hırâş, şiirlerinde de görüldüğü gibi, şerefiyle ölmeyi zilletle yaşamaya tercih eden bir mizaca sahipti. Ömrünün sonlarında zâhidâne bir hayatı benimseyerek inzivaya çekildi. Aile fertlerini ve kardeşlerini kaybettiği bu dönemde oğlu Hırâş'ın kendisinden izin almadan savaşa katılması üzerine Hz. Ömer'e başvurmuş, halife onun oğlunu geri çağırdığı gibi ebeveynlerinin izni olmadan çocukların savaşa gitmesini de yasaklamıştır.

Yardım severliği ve cömertliğiyle de tanınan Ebû Hırâş'ın, kabilesine mensup bazı kişiler tarafından esir alınan kimseleri kurtardığı ve hacdan dönen Yemenli bir kafileyi evinde misafir ederken hayatından olduğu bilinmektedir. Rivayete göre, misafirlere yemek hazır-